

Édes jó Magduskám és Gyurikám!

Sokszor elgondoltam, hogy Apám fiatal éveiről és az ő családjáról milyen keveset tudok és hogy milyen sokat szeretnék megkérdezni tőle, ha élne. Ennek az a magyarázata, hogy mint 9 éves gyermek kerültem el a falusi szülői házból (gymnázium–egyetem–hivatal) és azóta csak szünidőkben voltam otthon; ilyenkor pedig a „jelen” boldog napjainak örültünk, a multról keveset beszéltünk. Amikor pedig az 1918. évi forradalmi katasztrófa után Apámék eljöttek a régi hazánkból, a szerencsétlen körülmények, a „jelen” gondjai akadályozták a multról való nyugodt beszélgetést.

Ebből a szempontból Maguk is ilyen sorshoz jutottak. Amikor az 1945. febr. 13-án bevégeződött ostrom elpusztította a mi döbrenței utcai kedves szép lakásunkat, felborult a mi családi életünk, mert azóta nem volt igazi otthonunk. Magdus akkor 18-ik, Gyuri 14-ik évében volt. Tudják, hogy azóta milyen keveset lehettünk együtt. Tehát, nehogy Maguk is úgy járjanak, mint ahogy én jártam az Édesapámmal, röviden leírom magamról azt, ami érdekelheti Magukat, Apám és Anyám családjáról pedig azt, amit tudok.

I.

Apám, H. Gyula szül. 1852. május 22-én Lökösháza pusztán (akkor a Csanád megyei Kevermes községhez tartozott, később a pusztát Arad megyéhez csatolták át), meghalt 1924. szept. 21-én Kiskúnfélegyházán (holttestét 1925-ben a rákoskeresztúri temetőben helyeztük el). Leszármazásáról tájékoztatást ad nagyapám, H. György imakönyve és az én feljegyzéseim, amiket itt Gyurinak átadtam. Ezekben van a nemesi leszármazásunkra vonatkozó adatok töredéke is. Azért csak töredék, mert a többi adat az 1918. novemberi forradalom kitörésekor Apámék siklói (Arad vm.) lakásán elpusztult. Nagyapám halála után az ő íróasztala Apámhoz került. Az íróasztal egyik nagyfiókja tele volt levelezéssel:

„Nemes és nemzeti H. György” címére, féltestvérétől: Hrabovszky Ferencztől [nagyapám anyja, csirobánfalvi Keresztes Anna férjének, Horváth Jakabnak korai halála után másodszor Hrabovszky Ignácához ment feleségül], továbbá a Keresztes rokonoktól és barátaitól. Ezekből a levelekből egy párat – fiatal min.-i fogalmazó koromban felvittem Pestre, a nemességi adatok pontos megállapítása végett, a többi levél ottveszett Siklón.

Nagyapám H. György a budapesti Pázmány Péter Egyetem Filozófiai Karán a „természettudományi” szakot végezte 1826-tól kezdve (az idevonatkozó kivonatot az egyetemen megkaptam). Ez abban az időben a gazdasági kiképzés lehetett, ami később Magyaróváron történt, mert hiszen nagyapám nem tanárember volt, hanem gazdálkodott. Az egyetem elvégzése után a cs. és kir. közös hadsereg egyik huszárezredében katonáskodott, hogy mennyi ideig, nem kérdeztem meg Apámtól, lehet, hogy 12 évig, mert 1848. előtt rendszeresen ennyi volt az elvállalt szolgálati idő. A levelezésből kitűnik, hogy nagyapám, szolgálati ideje alatt, kapcsolatban volt a rokon Hrabovszky-család egyik tagjával „hrabovai Hrabovszky Antal cs. és kir. kamarás, tábornok”-kal, ebből a kapcsolatból azonban nagyapámnak semmi előnye nem volt. Katonáskodása után gazdálkodott saját földjén, később rokonának, báró Tomasich Imrének a földjét is kezelte Lökösházán, és ott is halt meg. Hogy mennyi volt az „ősi föld” és a vagyon hogyan veszett el, nem tudom. Talán a forradalmi idők is okozták a vagyonvesztést. Egy 1848. szeptemberi levélben Keresztes Mihály győri (Arad m.) plébános (nagyapám unokatestvére) aggodalmasan hívja nagyapámékat: „Gyuri öcsémet”, hogy a „rácz rablók garázdálkodása elől” meneküljenek hozzá, az ő ölelő karjai közé.

Apai ágon a Borsos-családdal vagyunk vérrokonságban, mert egyik dédanyám: H. Jakabné szül. csikbánfalvi Keresztes Anna és Borsos Laci orvosprofesszor egyik dédapja: Keresztes János testvérek voltak.

Apám fiatal éveiről annyit tudok, hogy Szegeden, a piaristáknál végezte a gimnáziumot (valószínűleg azért Szegeden, mert az ő édesanyja: Bárkányi

Mária szegedi családból származott), Zágrábban és Fiumében szolgálta a katonai éveit, és 1878-ban részt vett Bosznia és Hercegovina okkupációjában.

Abban az időben az elszegényedett nemesi családok tagjai nagyrészen a községi vagy vármegyei közigazgatási pályára mentek, községi jegyzői vagy vármegyei jegyzői – szolgabírói állásba. A községi jegyzői pálya annyiban jobb volt, mint a vármegyei szolgálat, mert a községi jegyzőknek földjárandóságuk is volt. Ez a földjárandóság a hegyvidéki szegényebb községekben csak szerényebb jövedelmi többletet nyújtott, de az ország többi részében, különösen az Alföldön és főképpen Bács-Bodrog és Torontál megyékben tekintélyes jövedelmet biztosított. A közigazgatási állások betöltése választás útján történt, de a valóságban nagyon sokat számított a családi-rokoni összeköttetés.

Apám először Zimbrón (Arad m. keleti, hegyes vidékén) volt községi jegyző. Odavitte Anyámat 1880. május 10-én Aradon tartott esküvőjük után. Gyönyörű szép vidék volt. Anyám mesélte, hogy a két nagyapám: Horváth György és Szathmáry János egy nyáron pár hetet ott töltöttek náluk és latinul beszélgettek. Azután Apatelek községben kapta meg a jegyzői állást, ott születtem én. Ez a község az „Arad-hegylajai borvidék”-hez tartozik, kitűnő szőlő; bor terem, Apáméknak is volt ott szőlőjük. – Ez egy magyar-tót-román lakosságú község volt, többségben a tótok, akik lutheránusok voltak, katolikus templom nem volt és így a lutheránus pap keresztelt engem; születésemet a szomszédos, borosjenői r. kath. plébánia anyakönyvébe vezették be. – Három-négy éves koromban Apám Borosjenő községben kapta meg a jegyzői állást. Ez egy magyar-román lakosságú község volt, járási székhely: főszolgabíró, járásbíró, kórház, egy zászlóalj honvédség kaszárnyával. Itt a jegyzői földjárandóság nagynak nem volt mondható, viszont a társadalmi élet költséges volt és közeledett a 3 fiúgyermek városi iskoláztatásának az ideje, ezért jobb jövedelmű állásra volt szükség. – 1894. októberben megkapta Apám Sikló község jegyzői állását: Arad m. nyugati részén, tiszta alföldi szép vidék, 100 hold földjárandóság, gazdag román lakosság, csendőrség, legfeljebb 10-12 magyar család. – Anyám nagybátyja:

Szathmáry Gyula volt akkor Arad megye alispánja, neki köszönhette Apám ezt a jó jövedelmű állást.

II.

Anyám: H. Gyuláné, Szathmáry Mária 1860. jún. 20-án született Nyíregyházán, meghalt Budapesten 1945. március 28-án. Az ostrom utáni hetekben nem volt lehetséges a rendes temetkezés, ezért a Döbrentei utcai lakásunk közelében levő Tabán parkban temették el őt és csak szeptemberben vittem ki őt Apám mellé a rákosi új köztemetőbe. Koporsóját a kamra deszkáiból kalapálta össze a levélhordó.

Anyám ugyancsak szegény nemesi családból származott, de sem a nemesi előnevüket, sem a címerüket nem tudom. Apám íróasztalának fiókjában – a H. György imakönyvében levő Horváth-címeren kívül – még 3 nemesi címeres pecsétnyomó volt, dehogymelyik pecsétnyomó melyik családé volt, nem tudom. Apám beszélt ezekről, de nem jegyeztem le. Apám felmenői között, női ágon szerepelnek a Bárkányi, Keresztes, Beliczay nevek; Anyám felmenői között, női ágon: Lukácsy, Werner, Bartha; az osztrák Wermer-en kívül mind magyar nemesi családok, de én sohasem tudtam időt szakítani arra, hogy ezek után kutassak, pedig Dezső öcsém mindig biztatott és kért erre, Iván bátyám közömbösen vette.

Anyám apja: Szathmáry János, Arad vármegye főszámvevője volt, anyámnak anyja: Lukácsy Mária, kinek apja Lukácsy János aradi ügyvéd és egyúttal Arad város főkapitánya volt. Lukácsy János felesége Werner Jozefin bécsi operaénekesnő volt. Werner Jozefin apja Wien-ben Hofrat volt, ennek felesége, tehát Werner Jozefin anyja Mamula olasz grófnő volt (ezt nagymamám Sz. Jánosné Lukácsy Máriától tudjuk). Lukácsy János és Werner Jozefin elváltak (Hogy miért? Nem tudom. Sohasem kérdeztem anyámat erről; ezt is sajnálom). Két gyermekük volt: Mária – Sz. Jánosné – az én nagymamám és Janka – Bund

Henrikné – Ruzsics Kari nagyanyja. A két leány a válás után Lukácsy Jánosnál maradt, egy német házvezetőnő gondozása alatt; de Werner Jozefin is Aradon maradt, nem ment vissza Bécsbe. Nagyanyám imakönyvébe írt feljegyzés szerint: Lukácsy János is, Werner Jozefin is, „beide ruhen im Araden Friedhof” [mindketten az aradi temetőben nyugszanak]. (Ha Isten segít, ezt az imakönyvet is szeretném majd kihozni vagy kijuttatni Magukhoz).

Anyám testvérei voltak: 1, Gyula, bpesti bankigazgató, aki műegyetemi hallgató korában megkérte nagy szerelmének, az aradi zsidó rabbi lányának, Fáy Szerénának a kezét; a rabbi azt válaszolta, hogy bármennyire is megtisztelő rájuk nézve ez a kérés, de mint orthodox rabbi, nem adhatja a beleegyezését ahhoz, hogy a lányát egy keresztény férfi vegye el. Fáy Szeréna azután kiváló színésznő lett a budapesti Nemzeti Színházban; Gyula bácsi pedig feleségül vette folly-monovi Folly Ilonát (olasz származás), Aradmegyei, magyarpécskai földbirtokos lányát, aki Magdusnak keresztanyja lett. Gyermekük voltak: Erzsike, aki 18 éves korában skarlátban 5 nap alatt meghalt; Jenő, aki unokatestvérét, Folly Zsókát vette el feleségül (Zsóka apja, F. Emil törvényszéki bíró volt Nagyszébenben, anyja egy erdélyi román főszolgabíró lánya, alkoholista volt, öngyilkos lett) és Sanyi aki pár éve előtt rákban meghalt. 2, László, aktív katonatiszt volt, de párbajai és női bonyodalmak miatt még hadnagy korában ki kellett lépnie a szolgálatból, azután községi jegyző lett Krassó-Szörény megyében. Első felesége korán meghalt, ettől gyermekei Manci és Laci; második felesége Monti Mária (olasz származású), ettől gyermekei: Béla, most New Yorkban és Feri, aki Erdélyben maradt. 3, Iván, községi jegyző volt Elek (Arad vm.) községben, felesége Balázs Lujza, gyermeküket Miklóst talán ismerték [a címzettek]. 4, Ferenc főszolgabíró volt Krassó-Szörény megyében, zseniális fiatalember volt, 33 éves korában vakbélgyulladásban meghalt. 5, Marcel, járási számvevő volt Krassó-Szörény megyében, feleségét és gyermeküket talán csak egyszer láttam. 6, Hajnalka, Povázsayné, hat gyermekük volt, keveset találkoztunk. – Ezeken kívül voltak még Anyámnak

testvérei, akiket én nem ismertem, mert korán meghaltak, csak a nevükre emlékszem: Károly, Giza, Karolin és Palika. Károly volt a legidősebb, vármegyei köztisztviselő volt Aradban, szerelmi bánatában föbbe lőtte magát. Ez divatos halál volt a XVIII. és XIX. században (Goether „Werthers Leiden”).

Anyám unokatestvérei voltak a Bund-gyerekek: Bund Henrik (Arad város főszámvevője) és Lukácsy Janka gyermekei: 1, Janka – Ruzics Károlyné, kinek fia: Kari (felesége Paupera Zsenike); 2, Ida – Hayek Rezsőné, gyermekeik: Irén, Forró Miklósné, Gitta (Vidacsné) és Rudi. 3, Árpád, 4, Aurél, 5, ifj. Henrik és 6, Gábris, Hadffy Imre főhadnagy felesége, fiatalon meghalt.

Az öreg Bund Henriknek a testvére volt Emanuel, akinek fia volt: Bund Károly, Anyusnak az édesapja. Tehát Anya [H. B. felesége] meg én nem vagyunk vérrokonok, hanem csak sógorság volt a két család között.

III.

Mi hatan voltunk testvérek: Gyula, Iván, Margit, Béla, Hajnalka + Rezső = ikrek. A kis Gyula, Margit és Hajnika 2-3 éves korukban meghaltak kanyaró-difteritiszben. Maradtunk hárman: Iván, Béla, Rezső. Iván három évvel volt idősebb nálam [sz. 1883], meghalt 1938-ban, 55 éves korában, szívszélhűdésben, rengeteget dohányzott, túlerősen táplálkozott, iszákos nem volt, de felesleges volt az, hogy reggelenként megivott pár pohár pálinkát, délben és este pedig elég sok sört. Dezső 3 évvel volt fiatalabb [sz. 1889], mint én, aktív katonatiszt volt, az első világháborúban mindjárt az első hetekben Galíciában, Rohatin-nál megsebesült, átlőtték a combját. Pár hónapi budapesti kórházi kezelés után vissza kellett mennie a galíciai frontra és Chirov-nál 1914 decemberében az egész ezredével együtt orosz hadifogságba esett és ott is halt meg sok lelki szenvedés után a Bajkál-tó melletti Barnaul-ban, Szibériában, 29 éves korában mint főhadnagy, 1918. márc. 2-án. Utolsó levelében azt kérte, hogy küldjünk neki szent képeket. A hűséges tiszti szolgálja, aki ott volt a

temetésén, elhozta nekem a cigarettatárcáját és az utolsó fényképét már civil ruhában. Az egyetlen katonaruhája a hosszú vándorlás alatt lerongyolódott róla, az 1917. nov-i orosz forradalom kitörése után a hadifoglyokat szélnek eresztették. Hármunk közül Dezső volt a legmagasabb, legerősebb termetű.

Emlékezésem 3-4 éves koromig Borosjenőbe nyúlik vissza. Szép nagy lakásunk volt (a községi jegyzők mindenütt természetbeni lakást kaptak: jegyzői lak), virágos kert, gazdasági udvar, istállókkal stb., gyönyörű nagy veteményes kert sok gyümölcsfával, egészen közel a Fehér-Körös partjához, amely keresztül folyt a falun. Két nőcselédünk volt, mellettünk – fiúk mellett pedig egy 14-15 éves román parasztfiú, Mitru, aki felügyelt ránk. Mitru román származása ellenére jól beszélt a magyar nyelvet és a háztartásban is segített. Négy-öt éves koromban megtanultam írni-olvasni. Apáméknak volt egy zöld kötésű versgyűjtemény-könyve: „Babérok”. Ebből több verset megtanultam könyv nélkül, 6-7 éves koromban sokat „szavaltam”. Legelső két vers volt, amit megtanultam: Eötvös J: „A megfagyott gyermek” és Gyulai Pál: „Éji látogatás” (Három árva sír magában elhagyott sötét szobában, zivataros hideg éj van, Édesanyjuk kint a sírban). Én is sokat sírtam a két vers mellett. Nyáron minden nap fürödtünk a Körös-part finom homokú sekély vizében. Én azonkívül halásztam is. Mitru készített nekem halászfelszerelést: egy bot végére spárgát kötött, annak végén egy cirokdarabkán lógó, begömbített gombostű volt a horog, erre akasztottam a legyeket, amiket a konyhában fogtam és egy gyufaskatulyában vittem a Körös-partra. Sokat gyönyörködtem abban, amint a vízbe érő szomorúfűz-ágakra szitakötők szálltak és a folyóvíz ringatta azokat. Szerettem ministrálni. A kántor fia, Hilág Béczi felvitt a toronyba is, megcsodáltam a harangok himbálódzását, nekem megengedték, hogy a legkisebb harangot húzzam; ez volt a „lélek-harang, amely a megholtak lelkét felviszi az égbe”. Egy kicsit féltem is. Hilág Béczi tekintély volt előttem, 4-5 évvel idősebb volt mint én, csúzlíja (gummi-puskája) volt, abba kavicsokat tett és nagyszerűen lőtte le a verebeket. Erre engem is megtanított, Apám azonban

egy napon megtiltotta, hogy vele tovább barátkozzak, mert az egy „vásott-rossz” fiú. Csodálkoztam, nem hallottam még ezt a szót, mi az, hogy vásott? – Már kicsi koromban élt bennem ösztönszerűen a vadász-szenvedély. Apámnak a rendes vadászfegyverén kívül volt egy madarászó Flaubert-puskája is, amivel a nagy kertben szarkákra, télen varjakra lőtt: söréttöltények és golyós töltények voltak hozzá. Hosszas könyörgésemre, Apám megtanított, hogy célozzak és lőjek a Flaubert-puskával. 8 éves koromban, de csakis az ő jelenlétében volt szabad a puskához nyúlnom. – 1894. nyarán – már nyolc és fél éves voltam – egy vasárnap délután Apám nem volt otthon, Anyámnak uzsonnára vendégei voltak: a főszolgabíróné, a járásbíróné és Borsos Béla korházi főorvos rokonunk felesége, Rózsa néni. A nagy kertben sárga rigó röpködött, szarkák csörögtek, felrohantam a lakásba, a sötét „vizit-szobából” elővettem a Flaubert, az íróasztalfiókból egy golyós töltényt (mert a söréteket szerencsére nem találtam), leszaladtam és már a kertajtóban megtöltöttem a puskát. A fák alatt leselkedtem a madarakra sokáig, később lejött a kis Dezső öcsém és a tapsaival elkergette a madarakat. Nyakon ütöttem, sírni kezdett, erre leszaladt a szobalány, Róza, miért bántom a Dezsőkét? Én – elfeledve, hogy már a kertajtóban megtöltöttem a puskát – hősiesen azt válaszoltam: „jólesz, ha elmegy innen, mert magába lövök.” Róza: „azt szeretném én látni”. Felemeltem és elsütöttem a puskát. Iszonyatos borzalom fogott el, amikor meghallottam a puska durranását és láttam, hogy Róza vérző nyakkal a földre esik. Lerohant a másik cselédlány, Helén, én pedig felrohantam az uzsonázzó asztalhoz és anyám fülébe sugtam: „Anyuka jöjjön ki, baj van.” Mindezekre tisztán emlékszem. Tisztán látom magam előtt komor arcát is, amikor estefelé hazaérkezett. Nem kaptam ki. Látták az arcomon a kétségbeesést. Attól féltem, hogy Róza meg fog halni és én „gyilkos” vagyok. Borsos Béla gondos ápolásának köszönhetjük, hogy nem halt meg, a golyó az ütőér mellett hatolt be és nyakának másik oldalán jött ki. Legnagyobb szerencse az volt, hogy nem találtam a sörétes töltényt, mert annak a tölténye a szemem, halántékon és nyakon áthatolva végzetes lehetett volna.

Róza – hála Istennek – 3 hét múlva felgyógyult. De mivel az aradi ujságok részletesen leírták az esetet, a kir. ügyész kénytelen volt Apám ellen vádat emelni „szülői gondatlanság folytán bekövetkezett súlyos testi sértés” miatt. Emlékszem a bírói tárgyalásra, amelyre nekem is el kellett mennem és vallomást tennem. Apámat teljesen felmentették. Csak saját jószántából fizetett kártérítést Rózának, a nyakán ejtett szépséghiba miatt. Én azonban még 20 éves koromban is összereztem, ha csendőrt láttam, mert egy pillanatra eszembe jutott a Róza-esetben átélt félelem.

1894. októberben Borosjenőről Sikló községbe költöztünk át. Négy szobás, nagy jegyzői lakás, széles üvegezett folyosó, az L-alakú lakás négy szobája előtti részén, azon túl nyitott folyosó, az üvegezett rész végén verandaszerű kiképzés, itt tartózkodtunk télen is, mert fűtve volt, ugyan kedves hely volt, végig az egész folyosó párkányán cserépvirágok voltak, nyáron pedig a meleg napsütés ellen rolló. Virágos kert, nagy veteményes kert, kamrák, gazdasági udvar, fásszín, kocsiszín, istállók, kocsi, 2 ló, egy tehén, 4 disznó, a gazdasági udvaron állandóan nagyon sok csirke, tyúk, kacska, a kertben nagyon sok gyümölcs. A 100 hold földön minden szükséges megtermett (búza, kukorica, árpa, zab), a vadászatból sok nyúl, fogoly, fácán, január-februárban kis malacok, március-áprilisban kis bányók. Az ételmezés nem okozott gondot, ellenkezőleg: Anyámék állandóan sok élelmiszercsomagot (csirke, tojás, vadak, disznóölés termékei) küldtek a Nagymamának (Szathmáry Jánosné), Gyula bácsiéknak (Szathmáry és felesége, Ilona) és a többi rokonoknak. A tüzelőfát természetbeni járandóságként kapta Apám, tehát az nem került pénzbe, bőségesen volt fa a lakás fűtésére és a konyhára. A férficseléd vágta a fát és hordta be. A mosókonyhában fürdőkád is volt, de Apám minden héten Aradra ment be a gőzfürdőbe, korán reggel. A pincében egy 50 literes hordó bor (Apatelekről, kitűnő hegyaljai bor), de Apám is, mi fiúk is mindig csak keveset ittunk: „boros vizet ebédkor és vacsorakor. A földet feles bérlő művelte; ő adta a vetőmagot is, a termés fele az övé volt, fele a mienk.

A lakás: hálószoza, ebédlő, „vizitszoza” (szalon), vendégháló. A hálószozában a két nagyapa és két nagymama képe, a keresztrefeszített Jézus képe Máriával és Jánossal (gyermekkoromban az előtt imádkoztunk minden reggel), egy zöld posztóval bevont fegyvertartó tábla, ezen volt H. György nagyapám nemesi görbe kardja, két huszár-pisztolya, huszár lovassági kardja és két, régi világbeli „előltöltő” vadászfegyvere (a puska „elején” vagyis a cső felső végén öntötték bele a puskaport, erre nyomkodták „puskavesszővel” a szöszojást (?), erre öntötték a sörétet és erre megint a folytas). Az ebédlőben volt a pipatartó állvány is. Tíznél több, nagyon szép tajtékpipa volt, valamennyit örökölte Apám a két nagyapától, hosszúszerű pipák voltak. Apám cigarettázott és néha szivarozott is, de minden estefelé, mikor a hivatalából hazajött, 5 óra után, nagyon szeretett „pipaszó mellett” olvasni és beszélgetni. A vizitszozában és a vendéghálóban nagyon sok könyvünk volt: szépirodalom, történelem és a Pallas nagy lexikona. A folyosón volt Apám és az én vadászfelszereléseim.

A falu minden utcája és minden udvara és az országút is, akácfával volt beültetve. Akác nyílaskor messze terjedő akácillat, ehhez járult a sok kertben, a mi virágoskertünkben is nyíló olajfa illata, túl sok is volt a bódító illatokból.

A falu határában volt egy tó: Kékes, az oláhok Kikis-nek hívták; rengeteg vadkacsa és más, sokféle vízimalom; nagyon sokat vadásztunk ott. Kocsival 15-20 percnyi távolságra folyt a Kőrös-csatorna, rajta vízimalom, nyáron naponta kikocsiztunk oda fürdeni. József főhercegnek sok ezer holdas földbirtoka volt Arad megyében, ebből egy ezerholdas uradalom tartozott a mi falunkhoz: Kéthalompuszta. Valóban két halom volt rajta (nekem feltűnt, hogyan lehet tiszta sík vidéken két, egymáshoz közel álló, 10-15 méter magas domb, nem köves, hanem termékeny föld-talajú, talán a honfoglalás idejéből maradt temetkezési hely? Vagy még korábbi időből való, mert a közeli Kékes-tó partján sok, nagy átmérőjű avar-gyűrű is volt. Sajnos, az uradalom sohasem végeztetett itt ásatásokat). Az uradalmi intéző lakács kocsival 10 percnyi távolságra volt a mi lakásunktól. Az uradalmi intézőék volt a faluban az egyetlen család, akikkel

apámék összejárhattak. A többi társaságuk a közeli, szomszédos községekben laktak: rom. kath. plébános, főszolgabíró, egy pár jegyző-kollega, járásbíró, orvos, patikus, vasúti mérnök, uradalmi erdész.

Most is csodálkozással gondolok vissza arra a végtelen nagy tisztaságra és rendre, ami a házunkban volt. Nemcsak a lakás volt mindig rendes, hanem a padlás, pince, kamrák, a virágos- és veteményeskert, a gazdasági udvar – istállók, kocsi házak; mindenütt, mindig a legnagyobb rend. Apám is, Anyám is nagyon rendszeretők voltak, erre neveltek minket is, megkövetelték ezt a cselédségtől is. Igaz, hogy elegendő munkaerő is állt mindig a rendelkezésünkre ahhoz, hogy a tisztaságot és a rendet állandóan fenntartsák.

A cselédség Apámat „tekintetes úr”-nak, anyámat „tekintetes asszony”-nak szólította, a régi magyar világ általános szokása szerint. A vármegyében csak egyetlenegy „nagyságos úr” volt: az alispán (miniszteri osztálytanácsosnak megfelelő rang) és csak egyetlenegy „méltóságos úr” volt: a főispán (miniszteri tanácsosnak megfelelő rang).

Apám rendszerint jókedvű volt, reggel öltözködés közben magyar dalokat füttyörészett, szerette az anekdotákat. Anyám is mindig derűs kedélyű volt. Reggel mind a ketten korán keltek, télen 6-kor, nyáron 5-kor, vagy még korábban. Apám délben 12 órakor jött haza ebédre, rövid alvás után vissza a hivatalába. Anyám egész délelőtt fél 12-ig foglalkozott a háztartással, mindig volt jól főző szakácsnőnk; délután varrogatott vagy olvasott; 4 órakor uzsonnákávé (Apám sohasem uzsonnázott); 4 óra után jött a posta: Budapesti Hírlap, Aradi Közlöny, hétvégén: Uj Idők.

Nagyon boldog gyermekkorom volt. Csak az volt fájdalmas, amikor a szünidők után vissza kellett menni az internátusba. Viszont kimondhatatlanul nagy boldogság volt az, amikor a karácsonyi, a húsvéti és a nyári nagy szünidőre hazamehettünk. Közvetlenül karácsony előtt otthon 2 disznót öltek, mindjárt újév után a másik kettőt. Ez gyermekkorunkban nagy élmény volt. Nekem külön nagy élvezetet nyújtott a vadászat. Apám mindig elvitt a vadászataira, VII. gim.

koromban [17 évesen] kaptam az első vadászfegyvert és már vadászejgyem is volt.

1895. szeptemberben mentem az I. gimnáziumba, Nagyváradra, a premontrei papok gimnáziumába Iván bátyámmal együtt, aki akkor már IV. gimnazista volt. Internátusban laktunk. Nehéz volt megszokni, de beletörődtem. Jó tanuló voltam. Ösztöndíjat kaptam: a Bibich-ösztöndíjat. Egy horvátországi származású, Arad megyei földbirtokos, Bibich Jakab özvegye egész vagyonát egy alapítványra hagyta: „Arad megyei elszegényedett nemesi családok jó előmenetelű gyermekei részére”. Ezt az ösztöndíjat I. gimn. koromtól kezdve az egyetem elvégzéséig megtartottam, így az én iskoláztatásom Apáméknak nem okozott sok költséget. Bibich Jakabné olajfestményű arcképe ott volt Apámék ebédlőjének falán. Hogyan jutott ez a kép hozzánk? Apám elmondta, de nem emlékezem tisztán. Rokon volt talán?

Nagyváradon csak az első három osztályt végeztem, a IV. gimn. osztályba Apám a szászvárosi ref. kollégiumba íratott be; Dezső öcsémmel együtt mentünk oda, aki akkor, 1898. szeptemberben az I. gimn. osztályba került. Azért vitt minket Apám Szászvárosra, hogy ott németül tanuljunk. De persze, hogy nem tanultunk ott meg németül, hanem a szász gyerekek tanultak meg tőlünk magyarul. Itt keletkezett a barátságom Groza Péterrel, akivel a budapesti egyetemen is együtt voltunk joghallgatók, miután 1903. júniusban Szászvároson letetettük az érettségit.

1903. szeptemberben iratkoztam be a budapesti egyetem jog- és államtudományi karára és 1907. júniusban abszolváltam. Így az I., mind a II. alapvizsgát csak pótvizsgával tudtam letenni. A budapesti jogi karon a bukás nagyon gyakori volt, mert minden tantárgynak 3-4 tanára is volt, más-más könyvekkel. Az I. évben római jogból Vécsey Tamást hallgattam, alapvizsgára censornak kaptam Schwarz Gusztávot. A II. évben közgazdaságtanból Földes Bélát hallgattam, alapvizsgán censornak kaptam Mariska Vilmost (Ladik Guszti

bácsi mesélte nekem, hogy ő a polgári perrendtartásból bukott. A sors iróniája, hogy Groza Péter, a későbbi román miniszterelnök és államfő a „politika” tantárgyból bukott). Gyula bácsiéknál (Szathmáry) laktam a Tisztviselőtelepen. A bírói pályára készültem. A második alapvizsga után, 1905 őszén a jobb szemem elromlott, homályosan kezdtem látni vele, az orvosok ideghártyagyulladást állapítottak meg, szerintük megártott az alapvizsgákra készülési idején a kora reggeltől késő estig való tanulás. Kímélni kell a szememet. Ezért, amikor 1907. júniusban Budapesten befejeztem a 4 évi joghallgatást, elhatároztam, hogy a szigorlatokat a Kolozsvári egyetemen fogom letenni, mert itt minden tárgynak csak egy tanára volt, tehát nem fordulhat elő a hiábavaló készülés. A három jogi szigorlat közül elsőnek vettem a legnehezebbet, a „vegyes szigorlat”-ot és azt sikeresen le is tettem és annak alapján beiratkoztam az aradi, majd a budapesti ügyvédi kamarába, ügyvédjelöltként (a törvény szerint a bírói-ügyvédi vizsgára bocsátás előfeltétele az volt, hogy a folyamodó a jogi doktorátus megszerzésén kívül 3 évi ügyvédjelölti gyakorlatot tudjon felmutatni). Mivel azonban a szembajom nem javult, hanem rosszabbodott, orvosi tanácsra pályát változtattam. Lemondtam arról, hogy a nagy terjedelmű, sok tárgyból álló bírói-ügyvédi vizsgát letegyem, hanem letettem ugyancsak Kolozsváron a kiegészítő államtudományi szigorlatot és az államtudományi doktorátus megszerzése után a közigazgatási pályára tértem át. Az aradi főispán, báró Urbán Iván ajánlatára 1910. dec. 31-én kineveztek a belügyminisztériumba fizetés nélküli segédfogalmazóvá (mindnyájan először fizetéstelenek voltunk, én 3 és fél évig, de a legtöbben 4-5 évig).

A szemem romlásának másik következménye a katonáskodás terén volt. Úgy a monarchia közös hadseregében, mint a magyar kir. honvédségnél a szolgálati idő 3 év volt, de akik középiskolai érettségig tettek, azoknak csak 1 év; ezek voltak az „egyéves önkéntesek”, a közös hadseregben „Einjähriger Freiwilliger”. Az önkénteseknek megvolt az a joguk, hogy maguk választották meg a fegyvernemet, ahol szolgálni kívánnak, sőt az állomáshelyet is; a

kérésüket lehetőleg teljesítették. Én 1907. októberben kerültem először sorozás alá, a temesvári lovas tüzérezredben („Reitende Artillerie”) kívántam szolgálni. Szemem kivizsgálása végett az aradi katonai kórházba utaltak, az eredmény „duzzadt untauglich” volt. Ugyanaz volt az eredmény a későbbi sorozásokon is, amelyeket az 1914-ben kitört első világháború alatt sűrűn megismételtek; így tehát nem katonáskodhattam. A temesvári lovas tüzérezred 1915-ben, a Kárpátokban egy nagyon erős orosz támadás alkalmával megsemmisült.

A belügyminisztériumban a szolgálatot 1911. január első napjaiban kezdtem meg, a községi közigazgatási osztályba osztottak be. Az osztály főnöke Madarász Elemér min. tanácsos, helyettese Szemere Lajos min. oszt. tanácsos volt. Mindjárt az első években sok elismerésben volt részem, a legnehezebb darabokat szignálták rám, amiből kifolyólag annyit kellett olvasnom, írnom és tanulnom otthon is, hogy ezzel a munkával a bírói-ügyvédi vizsgát is letehettem volna. A szemem, hál’ Istennek, nem romlott tovább. 1916-ban tűnt fel Budapesten Imre József szemorvos, egyetemi tanár, aki később jó barátom lett. Amikor ő a szememet először megvizsgálta és a korábbi fiatalabb éveimről kikérdezett, azt is megkérdezte, nem vérzett-e gyakran az orrom? Mondtam, hogy jogász koromban naponta vérzett. És mit mondott az orvos? Azt mondta, hordjak vattát állandóan a zsebemben, hogy azzal el tudják állítani a vérzést (ez egy budapesti orvos volt). Imre ezek után azt mondta, nyilvánvaló, hogy a szembajomat vérszegénység okozta, ami valószínűleg a nyolc évi gimnázista internátusi hiányos táplálkozásnak volt a következménye; a gyakori orrvérzés fellépésekor tejkúrát kellett volna rendelni és napozást, és akkor olvashattam volna bármilyen sokat is.

1914. márciusban feljött a minisztériumba Betegh Miklós, Torda-Aranyos megye főispánja, és új főispáni titkárt kért maga mellé. Az akkori belügyi politikai államtitkár engem jelölt ki. A törvény értelmében a főispáni titkár állásokat a belügyminisztérium segédfogalmazóival és fogalmazóival kell betölteni. Ugyanakkor feljött Aradról báró Urbán Iván főispán is, aki mellett

szintén megüresedett a titkári állás, és személy szerint engem kért titkárául. A tárgyalások vége az lett, hogy Eckhardt Tibort Tordára, engem pedig Aradra rendeltek ki. A főispáni titkári beosztásom ideje sokáig húzódott el, mert 1914. július 28-án kitört a világháború és akkor a főispánokra sok fontos feladat hárult. Urbán Iván öreg, beteges volt, 1915-ben meg is halt; az új főispán, Baross Ferenc szintén beteges volt, bár csak 55 éves, operáció után 1917-ben meghalt, megint csak ott kellett maradnom továbbra is, az új főispán Purgly László tájékoztatása végett, míg végre 1918 tavaszán visszakerülhettem a belügyminisztériumba. Közben a 4 év alatt minisztériumi rangomban kétszer is előléptem és 1918-ban már min. segédtitkár voltam. A városi osztályba osztottak be és ott Budapest főváros és Fiume ügyeinek a referense voltam.

1918. október 31-én este Tisza Istvánt megölték, elkezdődött a Károlyi-forradalom, az ország összeomlott. A minisztériumban nagyon csúnya volt a helyzet; a rendőri osztály kivételével az összes többi ügyosztályban úgyszólván minden munka megszűnt; az egész országban felfordulás volt, tehát a vidéki hatóságok sem működtek és így akták sem érkeztek fel. 1919. március 21-én megkezdődött a proletár-diktatúra, a Kún Béla féle „tanácsköztársaság”. Ettől kezdve már nem jártunk fel a minisztériumba, nem is kerestek minket, régi fogalmazóikar-belieket. Minden gondunkat lekötötte az élelmiszer-beszerezés, nem lehetett kapni semmit, cigarettát sem. 1919. augusztus 2-án a román hadsereg bejött Budapestre, Kún Béláék elmenekültek Bécsbe. Friedrich István ragadta magához a miniszterelnökséget. 1919. november 16-án Horthy Miklós, a Szegeden és Dunántúlon toborzott honvédség fővezére, a seregével bevonult Budapestre. Lassan kezdett helyreállni a rendes élet, annyira-amennyire. A minisztérium törvényelőkészítő osztálya, amely addig 6 kitűnő emberből állott, a zivataros időkben szétesett, csak Ladik Guszti bácsi maradt meg benne, mint csoportfőnök, akit akkor államtitkárnak neveztek ki; engem osztottak be mellé (akkor címz. min. titkár voltam) helyettes osztályvezetőnek, osztály-tagok azonban nem voltak. Kettőnkre hárult egyelőre minden munka. Ez a

beosztásom, illetőleg a törvényelőkészítői működésem 1919. december 19-én kezdődött és tartott hivatali pályám végéig: 1944. október 15-ig.

Most családi ügyekre térek ki. Tisza István megölésének és a Károlyi-forradalom kitörésének a híre az akkori hírszolgálat mellett csak másnap, 1918. november 1-én terjedt el a vidéken. Ezen a napon délután Iván bátyám, aki a Siklóhoz közeli Nadab községben volt jegyző, telefonált Apámnak: azonnal üljenek kocsiba, meneküljenek, mert náluk, a kisjenői járásban a nép már fellázadt, a főhercegi uradalmat felgyújtották, az uradalmi intézőt, a községi jegyzőket (Ivánt is) és a főszolgabírókat megtámadták, Iván a postáról telefonált. Apám túlzottnak tartotta Iván aggodalmát, mert a mi falunkban még teljes csend és nyugalom volt, de végülis Iván újbóli telefon-könyörgésére hazament Anyámhoz, kocsira ültek, átmentek a közeli Elek községbe (sváb falu), ott Anyám öccs, Szathmáry Iván bácsi volt a jegyző, onnan másnap Iván bácsiékkel együtt elmentek Aradra rokonokhoz. Aznap éjjel katonaszökevények vezetése alatt a nép megtámadta a mi siklósi lakásunkat, azt teljesen kifosztották, mindenünket széjjelvitték, végül a házat felgyújtották, a 4 disznót leölték és bor mellett nagy lakomát csaptak. Régi cselédünk csak a hintaszék-takarót tudta megmenteni és azt bevitte Aradra Anyámnak. Ez a jó cseléd mesélte, hogy a hűséges, nagyon kedves két foxi kutyánk, Jaki és Lilly ezen az éjszakán elszaladt otthonról, és soha többé nem látták azokat. Országos jelenség volt, hogy akkor már minden faluban, minden városban nagyon sok elkeseredett, harctérről hazajött katonaszökevény bujdosott, a nép pedig dühös volt a kormánytisztviselőkre, mert sokallották a hadsereg részére történt gabonarekvirálásokat és kevesellték a hadi segélyt. Az ország egész területén ugyanilyen események történtek mindenütt, mint amit Apámék átéltek. Sok községi jegyzőt és főszolgabírókat megöltek, a polgármestereket és alispánokat megtámadták. Aradon Apámnak–Anyámnak és Ivánnak a rokonság gyűjtött össze fehérneműt és ruhát. A románok hűségesköt követeltek tőlük, ez már

1919. őszén történt. Mivel pedig ezt megtagadták, „Románia” területéről kiutasították őket. Feljöttek Budapestre Gyula bácsiékhoz. Iván részére tudtam volna biztosítani egy jegyzői állást a megcsonkított Magyarország területén, de ő hallani sem akart arról, hogy az életében még egyszer községi jegyző legyen. Kínos, nehéz gond szakadt reám. A jó Isten jött segítségül. 1920. év elejére történt a rendőrség államosítása, addig minden városnak külön rendőrsége volt. Az államosított rendőrség tisztikarába – elegendő jogvégzett ember hiányában – néhány községi jegyzőt is felvettek. Így lett Iván kinevezve rendőrfogalmazóvá Kiskunfélegyházára. Ott egy rendes, jó lakást kapott, levitte oda Anyámat és Apámat, megnyugodtak, hogy végre újból van saját otthonuk. Apám itt megkapta a nyugdíját – igaz ugyan, hogy az infláció rohamos növekedése miatt már milliós bankjegyek voltak – de mégis Iván fizetése és Apám nyugdíja szűkösen elég volt nekik a megélhetésre. Az Isteni Gondviselés másik adománya volt az, hogy moziengedélyt kapott Apám. Ennek a története a következő: az én első minisztériumi osztályfőnököm, az öreg Madarász Elemér bácsi, aki akkor már nyugalmazott min. tanácsos volt, felkeresett a hivatalomban és elmondta, hogy Péter fia, aki valamikor aktív huszártiszt volt, most nagybetegen hazaérkezett Amerikából feleségével és két gyermekével, semmiféle foglalkozást vállalni nem tud, a rokonok könyörületességére vannak utalva. Elmondta továbbá az öreg úr, hogy mivel az ő nyugdíja az infláció miatt éppen csak a saját megélhetésére elég, szeretne kapni egy díjnoki állást, aminek a havi jövedelmét átadhatná Péteréknek. Megkért arra, segítsen őt ebben, de olyan helyen szerezzek néki díjnoki állást, ahol őt nem ismerik, tehát semmiképp sem a minisztériumban. Mindjárt aznap átmentem a rendőri-közbiztonsági osztályunkba Viczián István helyettes államtitkárhoz, aki szintén nagyon szerette az öreg M. Elemért. Vicziánnak Arad megyei rokonsága is volt, családi szőlőjük is volt Arad-hegyalján és így aradi rokonai révén ismerte Apámék tragédiáját. Elmondtam neki Madarászné szomorú helyzetét és kértem, hogy a budapesti rendőrségnél adjon egy díjnoki állást Elemér bácsinak. Viczián

hosszasan rám nézett és azt felelte: „ennél sokkal többet fogok én adni”, aztán kihúzta az íróasztala fiókját, átadott nekem egy új papírt: „olvasd el ezt”. Az új mozirendelet tervezete volt. Lényege az volt, hogy az országban az összes mozgóképszínház-engedélyek hatálya 1921. ... hó ..-én megszűnik; az új engedélyek kiadásánál elsőbbségben részesülnek: 1, hadi árvák és hadi özvegyek; 2, hadirokkantak; 3, nehéz sorba jutott nyugalmazott köztisztviselők. Mikor elolvastam, Viczián ezeket mondta: „Egy moziengedélyt fogunk adni az öreg Elemérnek. De a te Édesapád is beletartozik a harmadik csoportba, esetleg kettőjüknek közösen adunk egy engedélyt”. Nagyon megköszöntem, de – mondtam – ezt ők nem tudják elfogadni, mert a moziüzem nyitásához és folytatásához pénz és szakértelem szükséges, ez pedig mind a kettőjüknél hiányzik. Viczián megnyugtatóan, hogy a pénzkérdést egy külföldi tőkés-csoporttal már letárgyalták, az üzemvezetés kérdése is meg lesz oldható. Rohantam az öreg Elemér bácsihoz, aki sírva fakadt a boldogságtól. Apámékkal csak akkor tudattam ezt, mikor kijött az engedélyokirat, hogy a budapesti VIII. Kálvária téri „Népotthon” mozgóképszínház engedélyét Madarász Elemér és Horváth Gyula kapják. A mozi első pár havi jövedelméből legelőször is visszafizettem, - bőségesen visszafizettem Gyula bácsinak azt a költséget, amit néki Apám, Anyám és Iván 1920. évi, pár hónapi ott tartózkodása okozott. Azután havonta fokozatosan beszerezhették Apámék az új otthonunk berendezéséhez és a ruházatukhoz szükséges dolgokat. Végtelenül jól esett nekem, hogy Apám halála előtt meg tudtam csinálni azt, hogy 1924 nyarán felhozhattam őket 4 hétre a Margitszigetre, ahol a Kis-szállóban nagyon jól érezték magukat. Apám halála után a mozi-jogot Anyám örökölte; annak jövedelméből magamnak semmit sem tartottam meg, az egész jövedelmet reá fordítottam, így vált lehetővé a Döbrentei utcai 2 szobás lakásának a berendezése, cselédtartás, a velünk töltött nyaralásokon felül időnként – télen is – a Margitszigeti nagy szállóban, Svábhegyi szanatóriumban, Balatonfüredi szanatóriumban való üdülése.

Anyuval a házasságkötésünk azért húzódott el éveken át 1926. ápr. 14-ig, mert a háború alatt megkezdődött infláció olyan méreteket öltött, hogy a havi fizetésem arra sem volt elég, hogy abból egy pár cipő ára kiteljen. Végül a „pengő”-re való áttérés rendbehozta a pénzügyi helyzetet. Anyu Édesapjának a segítségére nem számíthattunk, mert az infláció miatt ők is nagyon kimért anyagi helyzetben voltak. Hogy a házasságunkat megköthessük, ezer kitartást adott nekem a Jogszabálymutató gondolata, amit óriási munkával sikerült is megvalósítani Magyar törvények és egyéb jogszabályok mutatója címmel. A belügyből Ladik Guszti bácsi és én, az igazságügyből Térfi Gyula kúriai tanácselnök és Egyed István min. tanácsos voltunk a szerkesztők. Minden minisztériumból kiválogattuk a legjobb erőket és azok közreműködésével feldolgoztuk – abc sorrendben szedett címszavak szerint – Szent Istvántól kezdve a legújabb időkig az összes jogforrásokat: milyen ügyben milyen jogszabály rendelkezett és ezek közül mi van hatályban? (Az első címszó volt: apostoli címe a királynak...) Óriási sikere volt a könyvnek, mert igen nagy szükség volt rá; a világháború 4 éve alatt a „kivételes hatalom” alapján kiadott rendeletek szédületes nagy tömege összekuszálta a régebbi jogszabályokat. A könyv megjelenése után ahhoz évenként pótfüzeteket adtunk ki. Nagyon szép jövedelmünk volt a Jogszabálymutatóból, ehhez járult a törvényelőkészítési havi fizetési pótlék és időnként a törvényelőkészítési külön jutalmak. Ezek tették lehetővé azt az életberendezkedést, amiben Magukkal együtt éltünk boldogan az 1945-ben történt lebombázásunkig.

Befejezésül visszatérek hivatali életem utolsó beosztására: a törvényelőkészítői munkára, ami 25 éven át tartott: az egész Horthy-korszak alatt. Állandóan igen nagy volt az elfoglaltságom azért, mert nem volt elegendő számú, megfelelő munkatársam. Nemcsak törvényjavaslatok és rendelettervezetek készítése volt a feladatunk, hanem vélemény-nyilvánítás is más osztályok, sőt más minisztériumok ügyeiben is. Részt kellett vennem sok

minisztertanácson és nagyon sok parlamenti ülésen. Emlékiratot írhatnék erről az időről, mert több olyan dolog van, ami a történelmet is érdekelné, amit már csak Vladár Gábor, a volt igazságügyi törvényelőkészítő főnök és én tudunk. Lehet, hogy még egyszer meg is írom. (Nem tudom, hogy Vladár megírta-e vagy megfogja-e írni az ő emlékiratait?)

Most csak egy pár részletről írok. Amiket most írni fogok, ne vegyék kérdésnek; nem szeretem, soha nem is gyakoroltam a dicsekvést; csak azért írok ilyet Maguknak, mert gondolom, hogy jól esik, ha tudják, hogy a sok nehéz munkám elismerésben részesült. **a fia 69. jegyzete!!!**

A legnehezebb időszakom Széll József (Széll Kálmán volt miniszterelnök unokaöccse) minisztersége alatt volt 1937–938-ban. Azért volt ez nehéz, sőt káros, mert Széll tudatlan és léha volt. Darányi Kálmán volt akkor a miniszterelnök. A választójogi törvényjavaslatot készítettük. A pártokkal a tárgyalást erről a javaslatról Darányi folytatta le, a szövegezést én és Argalás végeztük, az indokolást egyedül én írtam. Széll azt a fáradságot sem vette magának, hogy a javaslatot alaposan elolvassa, nem tudott és nem értett belőle semmit. A botrány már a minisztertanácsban kezdődött, sorozatos üléseken tárgyaltuk a javaslatot, Széll teljesen néma volt, a miniszterek nem is vele, hanem csak vele tárgyaltak. A képviselőházban és a felsőházban a bizottsági üléseken közvetlenül a miniszter mellett, a plenáris üléseken közvetlenül mögöttem ültem. A Házsabályok megengedték, hogy a miniszterek helyett az általuk kijelölt, a javaslat tárgyalásának megkezdése előtt a minisztériumi tisztviselők is felszólalhassanak. Mivel Széll teljesen tájékozatlan volt, a bizottsági üléseken az én segítő feladatom csak arra szorítkozhatott, hogy minden paragrafusnál egy papírlapra jegyeztem a benyújtók nevét és mellé írtam: „igen” vagy „nem” (a módosító indítványt elfogadjuk vagy nem) és ezt átadtam Széll-nek. Ő a törvényjavaslat vitájának befejezése után csak ennyit mondott: „Tiszteletre méltó X. Y. ... stb. urak indítványát elfogadom, a többi urak indítványát sajnálatomra nem fogadhatom el”. Felkiáltások az ellenzék

részéről, főleg Rassay élesen: „miért nem? Tessék megmondani, miért nem?” Széll a karjával rám mutatott: majd az államtitkár úr” – és nekem kellett mindenre válaszolnom. Ez így folyt le végig a hosszú javaslat minden paragrafusánál. A plenáris ülésre a beszédet nekem kellett megírnom. A törvényjavaslat indoklását csak közvetlenül a tárgyalás megkezdése előtti este olvasta el; másnap azt mondta nekem: „mennyi mindent írtál itt össze, annyira felizgatott, hogy 2 valériánát kellett beszédnem éjjel, nem tudtam aludni” (Persze azért, mert nem értette meg). Elégtételem volt, hogy a képviselőházban Bethlen hosszasan elismervén foglalkozott az indoklással, a felsőházban pedig báró Prónay György megkérdezte: „ki írta az indoklást?” Széll a karjával rám mutatott. Prónay odajött hozzám, meghajolt előttem és kezét szorította.

1938. májusban fejeztük be a parlamenti tárgyalást. Utána nyáron Balatonfüreden voltunk. Ott találkoztam Hóman Bálinttal, aki akkor kultuszminiszter volt. Ezeket mondta: „nem is gondolod, hogy mennyit emlegetünk téged a választójogi törvényjavaslat tárgyalásával kapcsolatban. Te is elmondhatod magadnak, amit Cyrano de Bergerac mondott a Roxan-Christián féle erkély-jelenet után: „A földön én már ilyen sorshoz jutottam, mindig csak súgtam és mindig hátul álltam.”

Arra már emlékeznek, hogy a német megszállás bekövetkezése (1944. márc. 19.) után a Sztójay Kormány engem félreállított (**74. jegyzet! 1944. áprilisban történt**), lementem Magukhoz Parádra. A Lakatos Kormány következett 1944. aug. végén, Bonczos volt a belügyminiszter, aki engem Parádról rögtön visszahívott. Bonczos pár napi működés után szívrohamban összeesett, Klinikára vitték, a Kormányzó engem bízott meg a miniszterséggel, ami eltartott október 15. estig, ezen a napon délben hangzott el a Kormányzó rádió-nyilatkozata, hogy kilépünk a háborúból. Ez a hat hét volt életem legizgalmasabb időszaka. Erről már beszélgettem Magukkal. **69. és 75. jegyzet**

Arra is emlékezhetnek, hogy okt. 16. a nyilas Szálasi kormány uralomra jutása után engem rögtön kiutasítottak a minisztériumból, házi internálásomat rendelték el, a lakásunkat nem volt szabad elhagynom, a telefonunkat kikapcsolták. Három jóakarónktól is kaptam biztos értesülést, hogy el akarnak szállítani (a volt miniszteremet, Keresztes-Fischer Ferencet már márc. 20-án elszállították), tehát meneküljünk el. Én nem menekültem, csak egy koffert bepakoltunk. Nem vittek el. Ennek a magyarázatát csak nemrég tudtam meg egy volt kollégámtól, aki 6 éven át börtönben volt. Ez a barátom mesélte, hogy a börtönben együtt volt azzal a rendőrfőtanácsossal, akit Szálasiék megbíztak egy listán felsorolt parlamenti tagok és legmagasabb rangú miniszteriális emberek elszállításával. Ezen a listán voltam rajta én is. Ez a rendőrfőtanácsos, aki nekem nagy tisztelőm volt, azt mondta a börtönben a barátomnak: „nagyon örültem annak, hogy meg tudtam menteni H. B. öméltóságát.” „Hogyan?” „A listán kipipáltam az ő nevét, mint akit már elszállítottak és tovább nem keresték őt”.

Azt hiszem, tudják, hogy a törvényelőkészítői működésem alatt több kitüntetést kaptam. Az érdemrendeket az oroszok ellopták, de az ezekre vonatkozó okiratok, valamint az összes kinevezési okirataim budapesti lakásunkon mind megvannak. Ezek azonban most már nem érdekesek. Sőt, azt hiszem, hogy a hosszúra nyúlt írásomban sok érdektelen dologgal is untattam Magukat. Ne haragudjanak érte.

IV.

Most még Anyu családjáról írok röviden. Az ő Édesapja Bund Károly 1869-ben született Besztercebányán; apja Emánuel von Bund Németországban, Erfurtban született nemesi családból. Valószínűleg Elzász-Lotaringiából származik a család.

Bund Károly édesanyja Ingruber Zsófia volt. Bund Emánuelnek és Ingruber Zsófiának egyetlen gyermeke volt Károly, aki az Országos Erdészeti Egyesületnek volt a titkára hosszú időn keresztül és az Erdészeti Lapok szerkesztője volt. Pályája végén, miután az ország tönkrement és az Erdészeti Egyesület jelentősége lecsökkent, a Kultuszminisztérium közalapítványi osztályának erdészeti szakán kapott működési lehetőséget miniszteri tanácsosi rangban. Életpályáját fiatalon a földművelésügyi minisztériumban kezdte, nagy kitüntetés volt számára, amikor meghívták az Országos Erdészeti Egyesület titkári állásába. Nevét és munkásságát a külföldi szakirodalomban is ismerték. A Pallas Lexikonban az erdészeti címszavak szövegét ő írta. Meghalt 1931. május 16-án hirtelen (a szíve volt beteg) a kultuszminisztériumban. A farkasréti temetőben a sírja fölé az Erdészeti Egyesület nagyon szép síremléket állított.

Anyu Édesanyja Palmer Irén szül. 1878. márc. 12-én Kapnikbányán. Az ő édesapja Palmer András bányamérnök volt, kapnikbányai aranybányák (Szatmár m.) bányakapitánya, édesanyja pedig Nechvalszy Róza volt. Nagymama testvérei voltak: 1, Kálmán, felesége Hanzély Irma, leányuk Rózsi, kinek férje volt William F. Dietrich, USA Navy Admiral (82. jegyzet!); 2, Klára – Tavy Károlyné, fiúk Lajos, kinek felesége Páva Kató, gyermekeik: Boriska, László és Klára. 3, Róza: Tirscher Gézáne, gyermekeik közül Maguk csak a Jolit ismerik: Tirscher Jolán levéltárost. 4, Andor, 5, Arthur, 6 Vilma. Az utolsó három testvért már én sem ismertem.

Azt tudják, hogy Anyunak és Morzsinak a testvérei voltak: Icu és Pubi (Károly). Az ő szomorú korai elmúlásuk történetét ismeritek.

Mountainside, 1964. július 14.

Apu

Utóirat: Kifelejtettem eldicsekedni azzal, hogy 1924-ben a bpesti Közgazdaságtudományi Egyetemre meghívtak előadó-tanárnak a „Városigazgatás és várospolitiká” c. előadására és vizsgáztatására. Három féléven át végeztem ezt, tovább már nem bírtam ezt, a törvényelőkészítői nagy elfoglaltságom miatt. **87. jegyzet**

Groza-sztori, Wallenberg-sztori, Dietrich-sztori, + 70. jegyzet